

Uređenje, razvoj i obnova hrvatskog ruralnog prostora

Prostorni, gospodarski i sociokulturni okvir za razvoj ekološke poljoprivrede¹

Eduard Kušen

Institut za turizam, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Autor konstatira kako je krajem 2000. godine započeo elementarni proces pridruživanja Republike Hrvatske Europskoj Uniji te upozorava na golemu razliku između standarda koji se odnose na razvoj, uređenje i zaštitu ruralnog prostora u Europskoj Uniji i onih u Hrvatskoj. Za dosizanje europskih standarda na tom području nisu dovoljne samo masovne i kampanjske akcije. Bez poznavanja kompleksne problematike i ciljanih akcija, nemoguće je hrvatski ruralni prostor približiti ruralnom prostoru razvijenih europskih zemalja ni fizički ni duhovno.

Korijeni drastičnog hrvatskog zaostajanja su mnogobrojni, raznoliki i tvrdokorni. Razlike su poglavito posljedica specifičnosti povijesnog razvoja, s podjednakim gospodarskim, sociokulturnim i prostornim sastavnicama, s uporištima u legislativi, ali i u sustavu obrazovanja znanstvenika i stručnjaka koji je još uvijek opterećen preživjelim stereotipima.

O nekim se uzrocima i aspektima takvog stanja rijetko raspravlja i rijetko se podrobnije istražuju. Autor upravo njima posvećuje osobitu pozornost, primjerice, definiciji ruralnog prostora, njegovu jezičnom određenju, planskoj negaciji ruralnog prostora, »urbanizaciji« sela, fragmentaciji seljačkog posjeda, kompleksu kolektivizacije i industrijalizacije, dominaciji logike modela PIK-ova (poljoprivredno-industrijski kombinati), preprekama okrupnjavanju seljačkih gospodarstava, istini o depopulaciji ruralnog prostora, te kompleksu: ruralni turizam, ekološka poljoprivreda,

Copyright © 2003 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana – All rights reserved.

¹ Djelomice doraden tekst uvodnog izlaganja na Savjetovanju o ekološkoj poljoprivredi i ruralnom razvoju u Hrvatskoj (Đurđevac, 5. i 6. prosinca 2000.) što ga je organiziralo Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske. U radu su korišteni nalazi objavljeni u studiji *Uređenje, razvoj i obnova ruralnog prostora*, napisanoj pod vodstvom autora u sklopu izrade Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske (Kušen, Žimbrek i Štambuk, 1995.). U doradi su integrirane i neke nove spoznaje.

kućna radinost (narodno rukotvorstvo), iskustvima i konceptu održivog razvoja ruralnog prostora razvijenih zemalja i razlozima nejakih učinaka sličnih inicijativa u Hrvatskoj.

Cljučne riječi: ruralni prostor, održivi razvoj, ekološka poljoprivreda, ruralni turizam, ruralizam.

Primljeno: 15. rujna 2002.

Prihvaćeno: 24. siječnja 2003.

1. Uvod

Proces pridruživanja Republike Hrvatske Europskoj Uniji započeo je 24. studenoga 2000. godine čime je, između ostaloga, stvorena i obveza Hrvatske da svoj odnos prema vlastitom ruralnom prostoru približi europskim standardima. Međutim, Hrvatsku na preispitivanje dosadašnje politike prema vlastitom ruralnom prostoru i više od toga ima poticati plebiscitarno usvojena nakana da se u budućnosti ona *razvija održivo*, osobito skrbeći o *kvaliteti življenja svih svojih građana* a time i onih *koji žive u njezinu ruralnom prostoru*.

U ostvarenju takvih nakana naročito valja koristiti europska iskustva u razvoju ruralnih područja i obnovi sela. Primjerice, osobito je poučan pristup u *Strategiji za ruralnu Europu (Strategy for Rural Europe)* koju je, u nakani da diljem Europe potakne rasprave i akcije za dobrobit ruralnih zajednica i ruralne baštine, pripremio Europsko vijeće za sela i male gradove (ECOVAST) 1994. godine.² Osobito su poticajna četiri uvodna stavka sažetka *Strategije*:

- »1. Europski ruralni krajobraz i ljudi koji u njemu žive pod utjecajem su snažnih promjena. ECOVAST poziva na akciju kojom bi se sačuvalo njihovo blagostanje u interesu svih Europljana.
2. Težimo ravnoteži i uzajamnoj potpori čovjeka i okoliša. Tražimo široku akciju između različitih vladinih tijela te između vlade i lokalnog pučanstva. Očekujemo da lokalno stanovništvo bude pitano za mišljenje i uključeno u akciju.
3. Neophodna je odlučna akcija kako bi se oživjelo i ojačalo gospodarstvo seoskih područja Europe.
4. Želimo da se poljoprivreda održi diljem ruralne Europe. U poljoprivrednoj politici naglasak bi morao prijeći s *količine hrane na njenu kakvoću*. Poljoprivrednicima bi se moralo omogućiti da stječu dohodak povećavanjem vrijednosti po-

² *Strategiju za ruralnu Europu* godine 1998. Hrvatska je sekcija ECOVAST-a (Europsko vijeće za sela i male gradove - European Council for the Village and Small Town) prevela na hrvatski jezik i tiskala u 1.500 primjeraka. Provizorni prijevod toga dokumenta bio je prilog sektorskoj studiji izradenoj u pripremi *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske* (Kušen, Žimbek i Štambuk, 1995.).

ljoprivrednih proizvoda i od drugih gospodarskih aktivnosti. Oni bi morali biti plaćeni kako bi djelovali kao čuvari naše baštine» (ECOVAST, 1998.: 3).

Situacija u Hrvatskoj je mnogo složenija negoli u razvijenim dijelovima Europe, u kojima se treba boriti samo za očuvanje blagostanja tamošnjih žitelja. U Hrvatskoj, međutim, *prvo valja ostvariti blagostanje žitelja njena ruralnog prostora* te usporedno osiguravati uvjete za njegovo trajno održanje. To i jesu specifičnosti hrvatskoga seoskog prostora, čiju genezu treba dobro poznavati kako bi se za njih mogla iznaći operativna rješenja.

2. Definicija ruralnog prostora

Ruralni prostor jedne zemlje obuhvaća sva njezina *ruralna područja* s pripadajućim selima i malim gradovima, te predstavlja suprotnost preostalom *gradskom prostoru* kao i drugom prostoru jakog polarizacijskog učinka (veliki prostorni turistički kompleksi, prostori velikih akumulacija, velika eksploatacijska polja i sl.).

Za razliku od nekih bližih zemalja, koje su u svojim jezicima za ruralna područja imale ustaljene tradicijske nazive, primjerice Slovenija - *podeželje*, Austrija i Njemačka - *Land*, u hrvatskom jeziku za taj pojam nije bilo odgovarajućeg tradicijskog naziva, pa se u stručnoj literaturi, osobito vezanoj za prostorno planiranje i zaštitu okoliša, od početka osamdesetih godina sve češće rabi sintagma *ruralni prostor* kao stručni neologizam.³ Ovaj, naoko jezični problem, zapravo oslikava ukorijenjenu odbojnost prema svemu što je vezano uz nazive *seoski* i *seljački*, koja dva pojma također valja i međusobno razlikovati.⁴ U svagdanjem životu običan čovjek automatski, gotovo mentalno programirano, zamjenjuje pridjev *seljački* s pridjevom *seoski*, za koji se drži da ima manje pejorativno značenje.⁵ Spomenuta

³ Nazivi *ladanje* i *provincija* ne oslikavaju ukupnost ruralnog prostora. Nešto šire o ovoj problematici raspravljaju, primjerice, autor u jednom preglednom radu iz 1995. godine (Kušen, 1995.) i A. Petak u bilješkama uz hrvatski prijevod Magelova rada »Dvadeset godina Bavorskog programa obnove sela« (Petak, 2002.: 90).

⁴ Siromašno i maleno seljačko gospodarstvo, od kojih su se prvotno i sastojala cijela sela, nije svom vlasniku osiguravalo ugled i prosperitet. Nažalost, hrvatski seljak i danas ne uživa ugled, za razliku od, primjerice, svoga austrijskog ili bavarskog kolege - *Bauera*. Stoljetni »bijeg« iz sela u gradu je od bivših seljaka stvarao najžešće »selomrsce«. Ipak, konačan udarac tradicijskom selu i seljaku zadao je novi politički režim koji je u Hrvatskoj došao na vlast 1945. godine. On je iz ideoloških razloga, svim instrumentima nakanio uništiti seljaštvo kao posljednji ostatak privatnih vlasnika nad sredstvima za proizvodnju, nad poljoprivrednim zemljištem.

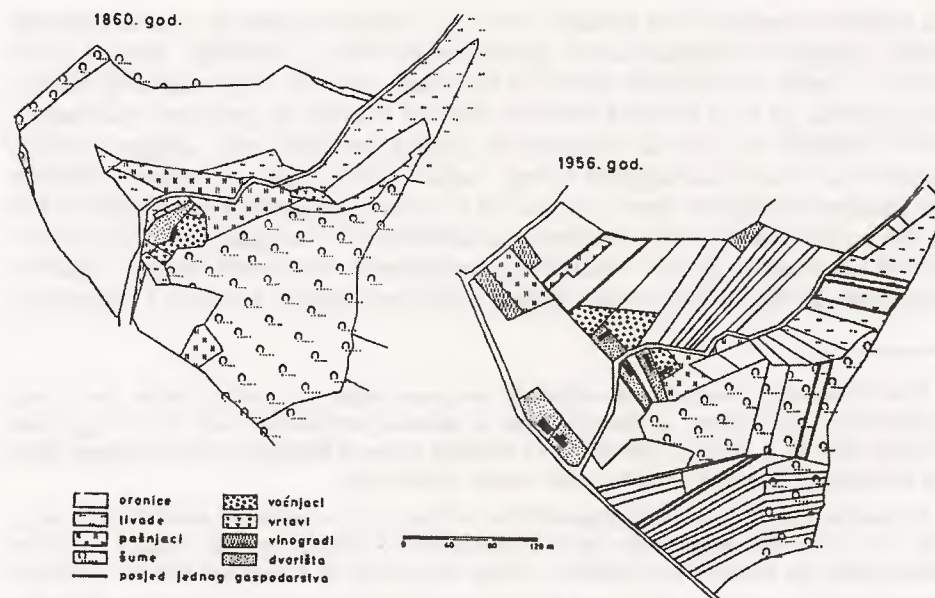
⁵ Zaboravlja se da pridjev *seljački* ima podrijetlo u riječi *seljak*, nazivu vlasnika skromnoga poljoprivrednog gospodarstva kojega obrađuje s članovima svoje obitelji, dok pridjev *seoski* ima podrijetlo u riječi *selo*, oznaci ljudske naseobine, naselja bez gradskih značajki, u kojoj su prvotno živjeli samo seljaci. Međutim, u razgovornom jeziku pridjev *seoski* ne obuhvaća i prostor izvan sela, pa se stoga za zajednički prostor *selo+okolica* sve više rabi stručni termin *ruralni prostor*.

odbojnost spram sela i seljaka može se smatrati jednim od osnovnih razloga gospodarske neafirmiranosti cjelokupnoga ruralnog prostora.⁶

3. Fragmentacija seljačkog posjeda

Hrvatska nije imala, a i danas nema, zakon koji bi branio usitnjavanje jednom zaokruženoga i uravnoteženoga seljačkog gospodarstva, kao što to primjerice imaju Slovenija, Austrija ili Bavarska (Njemačka), gdje je takvo gospodarstvo moglo u cijelosti pripasti samo jednome nasljedniku i nije se moglo usitnjavati.

Pretežiti dio fragmentacije seljačkog posjeda na području Hrvatske zbivao se uglavnom od polovice 19. do polovice 20. stoljeća (slika 1.), da bi do danas njegova prosječna veličina spala na 2,8 ha. Mnogobrojni nasljednici takvih gospodarstava pritom su dosljedno i fizički dijelili svaki dio seljačkog posjeda. Zbog toga ovako malen seljački posjed ima i veliki broj minijaturnih parcela poljoprivrednog zemljišta čija prosječna veličina sada iznosi svega 0,6 ha.

Izvor: Cikač, 1977.: 17. (Izvod iz diplomskog rada Milana Vreska: Fragmentacija posjeda i njen utjecaj na pejzaž gornjeg porječja Bednje.)

Slika 1.

Primjer stogodišnjeg usitnjavanja poljoprivrednih parcela jednog gospodarstva u Varaždinskoj županiji

⁶ Za razliku od gospodarskoga, u Hrvatskoj se razvio sociološki interes za selo (*sociologija sela* kao polje istraživanja, kolegij na fakultetima, a izlazi i ugledan znanstveni časopis *Sociologija sela*).

Malena seljačka gospodarstva i sitne poljoprivredne parcele, kao glavna posljedica fragmentacije seljačkog posjeda, tehnička su i ekonomska zapreka ozbiljnijoj poljoprivrednoj proizvodnji, od koje bi seljaci inače mogli skromno ali dostojno živjeti. Zato je okrupnjavanje seljačkog gospodarstva jedan od preduvjeta svakoga, a time i održivog razvoja hrvatskoga ruralnog prostora.

4. Kolektivizacija, industrijalizacija, urbanizacija

Ideološki program zatiranja »seljačke klase«, osobito njezina gospodarski vitalnog dijela, započeo je nakon Drugoga svjetskog rata uvođenjem agrarne reforme i *agrarnog maksimuma* te oduzimanjem poljoprivrednog zemljišta od seljačkih posjeda čija je površina prelazila 10 ha. Osim toga, sve je to bilo popraćeno progнанjem njihovih vlasnika, tzv. »kulaka«.

Sve kasnije poticajne državne mjere u ruralnom prostoru usmjerene su na urbanizaciju i na kolektivizaciju poljoprivrednog zemljišta, isprva putom poljoprivrednih zadruga, a kasnije poljoprivrednih industrijskih kombinata. Tradicijske istinske seljačke zadruge transformirane su ili na drugi način uništene. Za razliku od zapadnoeuropskih zemalja čija ministarstva nadležna za poljoprivredu, osim o proizvodnji hrane, redovito skrbe i o kvaliteti življenja u ruralnom prostoru, osobito seljaka, sva su dosadašnja hrvatska ministarstva nadležna za poljoprivredu u posljednjih pedesetak godina bila orijentirana isključivo na proizvodnju hrane, što je i danas slučaj. Tek je Uredbom Vlade Republike Hrvatske o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, od 6. travnja 2000. godine, propisano osnivanje Uprave poljoprivredne politike i ruralnog razvitka koja bi, između ostaloga, skrbila o ekonomskim, socijalnim, kulturnim i prostornim uvjetima života u hrvatskom ruralnom prostoru,⁷ ali još uvijek nema propisa na osnovi kojih bi ovo Ministarstvo djelotvorno štitilo kompleksan ruralni prostor od neracionalnog korištenja i uništenja.⁸

⁷ Ovom Uredbom je predviđeno da se Uprava poljoprivredne politike i ruralnog razvitka dijeli na četiri odjela: Odjel poljoprivredne politike, Odjel za Europsku uniju i trgovinske integracije, Odjel strukturne politike i ruralnog razvitka te Odjel međunarodne suradnje. U tom smislu zanimljiva su iskustva razvijenijih zemalja. Primjerice, usprkos zajedničkom životu u bivšoj Jugoslaviji, Slovenija je još šezdesetih godina počela voditi posebnu politiku osiguranja boljih uvjeta na svom »podeželju« (ruralnom prostoru). Danas (2000.) slovensko ministarstvo nadležno za poljoprivredu ima ukupno 175 zaposelnih, od čega u sektoru za strukturnu politiku i razvoj ruralnog prostora 20 osoba. Valja međutim pridodati i podatak da je ove godine osnovana slovenska vladina agencija za poljoprivredno tržište i razvoj ruralnog prostora, kao obveza Slovenije za ulazak u EU, koja je od 120 sistematiziranih radnih mjesta već popunila njih 90.

⁸ Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske ne sudjeluje u procesima prostornog planiranja, donošenja razvojnih planova i utvrđivanja lokacijskih dozvola glede zaštite ruralnog prostora, s aspekta unapređenja gospodarskih, prostornih, socijalnih i kulturnih uvjeta življenja u njemu. Na vlastitu inicijativu i po vlastitoj stručnoj savjesti to sada pokušavaju nadomjestiti prostorni planeri te zaštitari prirode i okoliša, ali bez prave moći kada su u pitanju interesi drugih sektora.

5. PIK-ovska dominacija

Na ruševinama »kolhoznoga« sustava kolektivizacije poljoprivrednog zemljišta početkom 60-ih, izgrađen je novi sustav poljoprivrednih poduzeća u »društvenom« vlasništvu, u kojima su objedinjena poljoprivredna proizvodnja te preradaivačke, trgovačke i druge djelatnosti, obilježene zajedničkom sintagmom *poljoprivredno-industrijski kombinati (PIK)*. PIK-ovi su razvili organiziranu proizvodnju hrane, temeljenu na radikalnoj kemizaciji i mehanizaciji poljoprivredne proizvodnje, pri čemu su postizali relativno visoke prinose. U vrijeme međunarodne izolacije, autarkične proizvodnje ili snažnog sustava zaštite domaće proizvodnje, nije se javno iskazivala stvarna cijena tako visokih prinosa, koja ne bi mogla izdržati konkurenciju na otvorenom međunarodnom tržištu. Osim toga, druge djelatnosti pripojene PIK-ovima, osiguravale su im veliku gospodarsku i političku moć.

PIK-ovska razvojna politika, pod okriljem državne zaštite, imala je tada, a djelomično ima i posthumno, pogubne značajke za hrvatski ruralni prostor. O tome govore ovi pokazatelji:

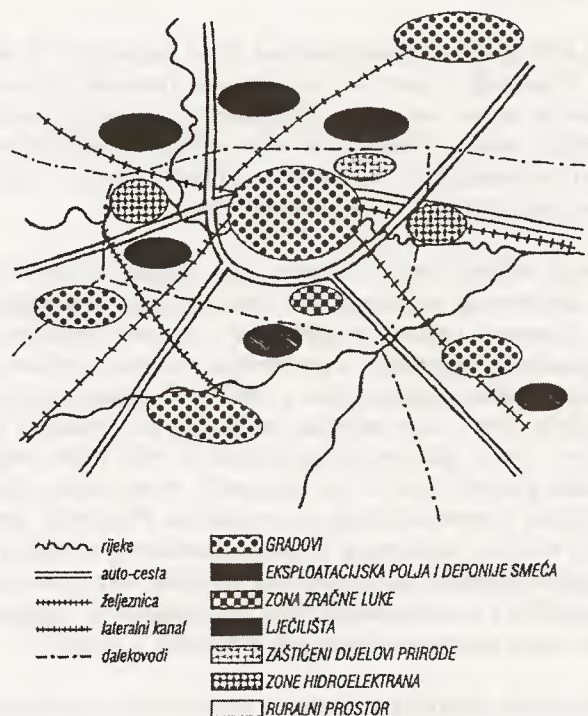
- generalna PIK-ovska politika bila je izravno sredstvo svojedobne ideološke borbe protiv privatnog vlasništva te se našla na suprotnoj poziciji od seljaka i seljačkog gospodarstva, ali i svemu onom poljoprivrednom zemljištu na kojem se putem kemizacije i mehanizacije poljoprivredne proizvodnje nisu mogli postići dovoljno visoki i afirmativni prinosi;
- ta je politika snažno utjecala na obrazovanje poljoprivrednih stručnjaka. Neko-liko desetaka generacija agronoma »monostruktorno« je podučavano isključivo masovnoj konvencionalnoj proizvodnji hrane, poglavito zasnovanoj na kemizaciji i mehanizaciji, te snažno indoktriniranoj odbojnosti spram organsko-biološkoj (ekološkoj) proizvodnji, tradicijskoj proizvodnji, seljačkom gospodarstvu i onom dijelu ruralnog prostora na kojem se nisu mogle primijeniti favorizirane »agrotehničke mjere«. I tadašnja ekonomika poljoprivredne proizvodnje bavila se isključivo gospodarenjem PIK-ovima, što je i logično, jer kome je u takvoj situaciji moglo biti stalo do proučavanja ekonomike seljačkoga gospodarstva. Rijetki agronomi koji su, stjecajem okolnosti, ipak pokazali interes za organsko-biološku proizvodnju, seljačko gospodarstvo i slaborazvijena ruralna područja, bili su iznimke te su djelovali gotovo kao *agronomska alternativa*;
- PIK-ovi su generalirali vlastiti povlašteni sloj koji je, iz PIK-ovske proizvodnje i poslovanja, duboko prodirao u političke, obrazovne i javne strukture, te u javnosti anatemizirao svaku pojavu drugačijega političko-proizvodnog pristupa poljoprivrednoj proizvodnji;⁹

⁹ Za ilustraciju može poslužiti hrvatski prijevod knjige *Biološka agrikultura* C. Auberta (1962.), koji se u Hrvatskoj pojavio 1972. godine, i u sredstvima javnog informiranja bio žešće napadnut od bilo kojega tadašnjega političkog pamfleta. Nemoguće je zamisliti da bi samo »gola« politika tako snažno reagirala, pa se pretpostavlja da su u tome sudjelovali političari »pikovci« u obrani svojih privilegija.

- znatan dio akcija u razvoju ruralnog prostora, obnove sela i pripadajuće organsko-biološke (ekološke) proizvodnje hrane, bit će i u budućnosti opterećen velikim brojem stručnjaka kojima nedostaje ekološka doedukacija, s jedne strane, ali, s druge strane, još više dijelom kadra iz izravne utjecajne »pikovske strukture«, od kojih će se neki, kada budu u prilici, opirati nadošlim promjenama.¹⁰

6. »Paukova mreža« i »leopardova koža«

Ruralni prostor, nekoć organiziran po mjeri vlastelinske, seljačke i poduzetničke poljoprivredne proizvodnje, sada je rasječen objektima velike infrastrukture u izolirane kasete i izbušen nekim novim, poljoprivredi i ruralnom stanovništvu neprimjerenim objektima, sadržajima i namjenama (slika 2.). Uništen je tradicijski sustav ru-

Izvor: Kušen, 1994.b: 61.

Slika 2.

Struktura ruralnog prostora s efektima »leopardove kože« i »paukove mreže«

¹⁰ U sredstvima javnog priopćavanja pojavila se u Hrvatskoj nova medijska kampanja pod geslom »Bolji su i PIK-ovi negoli tajkunska privatizacija«. Ako ne valja ni jedno ni drugo, valja se obavijestiti kako to rade razvijene europske zemlje!

ralnih komunikacija, razmrvljena su i razdvojena susjedstva, nestala je prostorna simbolika, stvorene su tehničke zapreke u tradicijskoj i suvremenoj poljoprivrednoj proizvodnji, izgradnji lokalne infrastrukture, korištenju objekata društvenog standarda i drugom. Onečišćuju se zrak i voda, stihijski se dovozi kruti otpad u ruralni prostor. Pojedini dijelovi ruralnog prostora osobito su opterećeni bukom i vibracijama te opasnostima od požara, poplava, eksplozije, radijacije i infekcije.

Prostornih planova koji bi mogli spriječiti takav razvoj u ruralnom prostoru nije bilo, a ako su i postojali, nisu bili utemeljeni na konceptu stvaranja povoljnih uvjeta za kvalitetno življenje u takvom ruralnom prostoru te su se uglavnom bavili stavom naselja više razine centraliteta, velikom infrastrukturom i globalnom zaštitom okoliša.

7. »Urbanizirana« sela

Hrvatska sela ili slične *gradskim predgrađima*, ili su zapuštena, ili su u ratu razorena i napuštena. Planiranje i uređenje vitalnih sela provode urbanisti (gradski urbanisti), a obnovom ratom uništenih sela bave se u pravilu potpuno nekompetentne osobe drugih struka. Današnja su sela oblikovno unakažena, bez identiteta, organizacijski neprilagodena istinskim potrebama života i rada u selu, zbog čega su postala gospodarski i sociokulturno nepodobna.

Umjesto osiguranja *urbanih uvjeta života* u selu, poglavito komunalne infrastrukture i objekata društvenog standarda, što čine razvijene europske zemlje, hrvatskom selu su nametani *urbana morfologija* i *urbani program* minimalističke gradske, niske stambene izgradnje, u gradovima već znani *urbani promašaji*. Posve je izostao programski, organizacijski i oblikovni pristup, osobito onim dijelovima sela u kojima žive i rade seljačka, mješovita te obrtnička i malopoduzetnička domaćinstva. Prvoj skupini domaćinstava u selu treba osigurati dovoljno veliku građevinsku parcelu koja će im omogućiti nesmetanu poljoprivrednu djelatnost glede veličine i vrste seljačkog gospodarstva. Primjerice, treba programski utvrditi potrebnu veličinu stambenog objekta, stambenog dvorišta, pomoćnih objekata, gospodarskih objekata, gospodarskog dvorišta, vrta i okućnice. A slične su potrebe i u obrtničkih i malopoduzetničkih gospodarstava. Odgovore na ova pitanja mogu dati samo posebno školovani stručnjaci - *ruristi*.¹¹

Urbanisti, osim rijetkih iznimaka s vlastitom rurističkom doedukacijom na regulacijskoj razini detaljnog planiranja ljudskih naselja, usko su educirani za potrebe uređenja grada, dok se *ruristi*, na istoj razini bave uređenjem ruralnog prostora, kroz uređenje *sela* (intravilan), ali i *okolnoga funkcionalnog prostora* koji osobito obuhvaća poljoprivredno zemljište (ekstravilan), a u funkciji je poljoprivredne

¹¹ Važeći Zakon o prostornom uređenju (*Narodne novine*, br. 30/1994., 68/1998., 61/2000. i 32/2002.), još je više, izravno i neizravno, proširio paletu nekompetentnih koji mogu planirati razvoj i uređenje ruralnog prostora.

proizvodnje žitelja tih sela. Zbog toga je, naoko jednostavan zadatak rurista, vrlo zahtjevan i nalaže posebno obrazovanje.

Rurizam je, kao kolegij, sa Sveučilišta u Zagrebu nestao još početkom pedesetih godina 20. stoljeća, a samo se može nagadati je li i to bilo iz ideoloških razloga.

8. Prepreke okrupnjavanju seljačkog gospodarstva

Na prepreke okrupnjavanju malih i rascjepkanih seljačkih gospodarstava prvi su naišli istinski zainteresirani pojedinci još početkom devedesetih godina. To su bili seljaci iz pograničnih dijelova Hrvatske uz slovensku granicu koji su, nakon otpuštanja s radnih mjesta u susjednoj Sloveniji, svoju egzistenciju pokušali osigurati na vlastitom seljačkom gospodarstvu. Tom prilikom je utvrđeno da, nakon osiguranja financijskih sredstava za kupnju poljoprivrednog zemljišta, najveći problem okrupnjavanju seljačkih gospodarstava čine hrvatski kvazisocijalni propisi, prema kojima seljačka domaćinstva ne plaćaju nikakav namet zbog zapuštanja svoga poljoprivrednog zemljišta. Naime, potomci staračkih domaćinstava koji žive u gradovima, potencijalni nasljednici zapuštenoga poljoprivrednog zemljišta, iz iracionalnih razloga priječe svojim roditeljima prodaju toga zemljišta zainteresiranim susjedima. Takvo je ponašanje potencijalnih vlasnika moguće, jer ti nasljednici ne trebaju strahovati od novčanih ili drugih sankcija zbog zapuštanja poljoprivrednog zemljišta i zapuštanja svojih ostarjelih roditelja.

Donošenje djelotvornih poticajnih mjera za okrupnjavanje seljačkih gospodarstava priječi nepostojanje cjelovite politike zdravog razvoja ruralnih područja (Kušen, 2001.).

9. Depopulacija ruralnog prostora

Hrvatski je ruralni prostor, osobito od 50-ih godina 20. stoljeća, izložen snažnoj depopulaciji, ali je najveća depopulacija onog dijela ruralnog prostora u kojemu se iz morfoloških, pedoloških, klimatskih i ekstremno ekonomskih razloga nije mogla primijeniti mehanizacija i kemizacija poljoprivredne proizvodnje. Tu su ostala isključivo zapuštena seljačka gospodarstva, čije je vlasnike velikim dijelom već »pomeo« val privlačne *urbanizacije*, koji im je u gradu osigurao stvarno bolje uvjete života. Umjesto djelotvornih zaštitnih i poticajnih mjera za ostanak seljaka u nerazvijenim područjima (često zvanima *brdsko-planinska*), donesene su kontraproduktivne i kvaziekonomske mjere kao, primjerice, ukidanje manjih škola i njihova supstitucija prijevozom učenika autobusom do škola u većim mjestima.¹²

¹² Poznato je da su u mnogim selima, nakon zatvaranja malih škola, jedine sociokulturne nadgradnje određenog sela pa i cijeloga okolnoga ruralnog područja, roditelji donosili odluku da se i sami presele u veće središnje mjesto u kojem se nalazi osmogodišnja škola koju sada polaze njihova djeca.

Razvoj sustava središnjih naselja mimo sagledavanja potreba žitelja ruralnog prostora, siromašnom životu tih žitelja pridodao je i nesigurnost življenja. Primjerice, zbog prometne izoliranosti i objektima društvenog standarda nedovoljne opremljenosti središta Like (grad Gospić), naglašena je depopulacija cijele ove regije. Konačno usvojena trasa autoceste Zagreb-Split preko Gospića,¹³ koja je preduvjet njegova razvoja kao regionalnog centra, svakodnevno je pod pritiskom izmjene, pri čemu se žitelji ruralnog prostora Like ne mogu nositi s medijskom halabukom nekih splitskih »stručnjaka«, već ranije zaslužnih za uništenje Kaštelanskog zaljeva.

Borba protiv depopulacije ruralnog prostora ne može biti predmet pojedinog ministarstva, nego Vlade i Sabora Republike Hrvatske, koji trebaju donositi jedinstvene mjere.

10. Ruralni turizam, ekološka poljoprivreda, kućna radinost (rukotvorstvo)

Najveći dio hrvatskoga ruralnog prostora je turistički vrlo atraktivan, ali i turistički vrlo slabo razvijen. Tome su mnogi razlozi, od dugotrajne jednostrane državne politike turističkog razvoja, koja je apsolutnu prednost davala primorskom prostoru, a daje je i danas (2003.), do svih opisanih objektivnih okolnosti koje su ruralnom prostoru priječile ikakav razvoj. Takav odnos službene politike spram razvoja turizma u ruralnom prostoru, osobito u kontinentalnom dijelu Hrvatske, potpuno je neopravdan, jer uključivanje ruralnog prostora u turističko korištenje, s jedne strane, izravno može obogatiti cjelokupnu hrvatsku turističku ponudu i povećati ukupan prihod od turizma, a s druge strane, može seljacima i drugom ruralnom življu osigurati dodatne prihode i izgubljeno samopouzdanje, čime bi se, između ostaloga, spriječila i depopulacija ovoga prostora.

Nezagadeno poljoprivredno zemljište, koje se poglavito nalazi u dijelu laborazvijenoga hrvatskog ruralnog prostora, postaje traženi resurs za razvoj ekološke poljoprivrede koja je na ovom stupnju razvoja primjerenija seljačkim (obiteljskim) gospodarstvima negoli velikim poljoprivrednim poduzećima. Kako se najviša cijena poljoprivrednog proizvoda postiže njegovom prodajom u obliku turističke prehrane na seljačkom gospodarstvu ili u kraju gdje je takva roba proizvedena, onda se organsko-biološkom (ekološkom) proizvodnjom hrane početni učinak još i multiplicira. Osim toga, mogućnost da turisti promatraju postupke ekološke proizvodnje hrane (dokoličarska edukacija), dodatna je dimenzija turističke atraktivnosti ruralnog prostora.

Na seljačkim domaćinstvima u ruralnom su se prostoru između dva svjetska rata odvijale mnogobrojne aktivnosti vezane uz kućnu radinost (rukotvorstvo). Njima su

¹³ Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske (Salaj, 1997.) sadrži trasu autoceste Zagreb-Split, koja tangira Gospić. Međutim, ta Strategija za grad Gospić, kao regionalno središte, ne predviđa radikalniji razvojni zaokret u okviru *većih gradova*, kakav Gospić svojom regionalnom funkcijom objektivno zaslužuje.

seljaci znatnim dijelom dopunjavali skromne prihode od poljoprivrede.¹⁴ Ta je proizvodnja do današnjeg dana sve više smanjivana, da bi na kraju potpuno nestala, čemu su u posljednje vrijeme pridonijeli i neki nerazumni porezni i drugi propisi.

11. Europska iskustva

Razvijena Europa je uočila problematiku i važnost svoga ruralnog prostora još krajem 50-ih godina 20. stoljeća, prije svega po depopulacijskim pojavama u predjelima koji se nisu mogli nositi s ravničarskim krajevima po prihodima od poljoprivrede, jer nisu mogli primijeniti sve raspoložive agrotehničke mjere. Osim slabih gospodarskih učinaka seljačkih gospodarstava, nezadovoljstvo žitelja tih područja povećavale su nerazvijena komunalna infrastruktura i nezadovoljavajuća mreža objekata društvenog standarda. Seljaci su počeli napuštati takve krajeve, primjerice područja Alpa.

Na osnovi opsežnih proučavanja, vlade alpskih zemlja za ta su područja utvrđivale posebne programe poboljšanja gospodarskih, prostornih i sociokulturnih uvjeta života ruralnog pučanstva. Mjere su bile selektivne, s obzirom na težinu problema. Pomoć tim krajevima ostvarena je financijskim mjerama (bespovratna sredstva ili beskamatni krediti, poreske olakšice) za razvijanje dodatnih djelatnosti na seljačkim gospodarstvima (turizam, kućna radinost), državnim financiranjem velike i komunalne infrastrukture i neophodnih objekata društvenog standarda, te pružanjem besplatne pomoći u edukaciji, pribavljanju građevinskih dozvola, uvođenju u poslovanje i sl. (Habbe und Landzettel, 1994.).

U početku je najveću potporu imao razvoj turizma na seljačkim gospodarstvima,¹⁵ a u novije vrijeme potporu dobiva i ekološka poljoprivreda (European Communities Enterprise Directorate-General, Tourism Unit, 1999.).

Razvijene su europske zemlje provodile mnoge akcije u ruralnom prostoru. Za ilustraciju valja upozoriti samo na neke, hrvatskom prostoru najbliže i najrazumljivije primjere.

Knjiga »Ruralni prostor ima budućnost« (pripremili su je Alois Glück i Holger Magel¹⁶), tiskana 1990. godine u Münchenu, prevedena je na slovenski jezik (1993.) pod naslovom »Ruralni prostor vrt budućnosti«. Tekstovi devetnaestoro autora ob-

¹⁴ Na području bivšeg kotara Ivanec, između dva svjetska rata, proizvodnja u kućnoj radinosti (lončarstvo, čipkarstvo te proizvodi od slame, komušine, rogoza, pruća i drva) dosižala je ekvivalent od 3.000 radnih industrijskih mjesta.

¹⁵ Austrija je početkom 90-ih imala oko 29.000 turističkih seljačkih gospodarstava s oko 300.000 postelja. Slovenija ima danas (2000.) 213 smještajnih turističkih seljačkih gospodarstava s 3.661 posteljom te 248 izletničkih turističkih seljačkih gospodarstava s 23.300 sjedala.

¹⁶ Dr. Holger Magel, savjetnik ministra u bavarskom ministarstvu za prehranu, poljoprivredu i šumarstvo, angažirao se u razvoju hrvatskih sela Krašić i Mačkovec, u okviru posebne bavarske pomoći.

javljeni u knjizi ne čine znanstveni ili enciklopedijski udžbenik nego su, prije svega, izvor ideja i poticaja koji se mogu svesti na zajednički nazivnik: »ruralni prostor ima lijepu budućnost, ne samo zbog politički obojenog optimizma nego i zbog stvarnih i istinskih mogućnosti za razvoj svoje neovisnosti i vlastitih vrednota«.

Osim toga, Bavarska ima Upravu za razvoj ruralnog prostora, koja je svojom pokretnom izložbom »Selo i krajolik« poticajno sudjelovala na Danima bavarske poljoprivrede i u Zagrebu, 1996. godine. Struktura bavarske izložbe, već nazivima odjeljaka izložbe rječito govori o univerzalnoj stratifikaciji problema ruralnog prostora:

- *Krajolik i zemljoradnja*. Rad seljaka ostavlja trag na kulturu krajolika; Očuvanje prirodnih osnova življenja; Stanovnici planiraju svoju domovinu; Oblikovanje životnog prostora; Prednosti prostornog uređenja; Njega krajolika u selu.
- *Kultura i identitet sela*. Rad seljaka; Nadvladavanje gubitka tradicionalnih vrijednosti i stranih utjecaja; Ljudi u selu; Potraga za identitetom; Različitosti interesa i sustava vrijednosti tvore kulturnu višeznačnost.
- *Naselje, kuća i vrt*. Obnova sela s razumijevanjem za povijest; Ruralno naselje ili - što bismo ponovno trebali naučiti; Nove namjene za stare seoske jezgre; Nova izgradnja u selu; Ceste i putevi u selu; Priroda u selu; Ugroženost starih građevina; Obnavljanje staroga i oblikovanje novoga; Dvorište i vrt.
- *Infrastruktura i uslužne djelatnosti*. Ustanove za stanovništvo; Trgovina, gostionica u selu; Ceste i putevi u krajoliku; Seoska ulica, seoski trg kao životni prostor; Tehnička zaštita okoliša - velika i mala rješenja; Zaštita okoliša počine kod kuće.
- *Rad i gospodarenje*. Razvoj u zemljoradnji; Njega krajolika je isplativa; Kupovina na seoskom dobru; Turizam u selu; Selu trebaju radna mjesta; Prostorno uređenje seoskog područja donosi gospodarske poticaje.

Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i prehranu Republike Slovenije je 1991. godine započelo provedbu programa *Celostni razvoj podeželja in obnova vasi (Cjelovit razvoj ruralnog prostora i obnova sela)* (CRPOV), čime je država načinila prve korake cjelovitog rješavanja problematike poljoprivrede i ruralnog prostora Slovenije. Projekt CRPOV nose tri subjekta: stanovništvo područja, općina - sufinancijer i naručitelj projekta, te stručna organizacija - izvođač projekta. Projekti se međusobno znatno razlikuju po opsegu i vrsti. Akcija CRPOV je vrlo kompleksna i opsežna te bi stečena iskustva mogla biti pogodna i za Hrvatsku.¹⁷

¹⁷ Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i prehranu Republike Slovenije, na osnovi osmogodišnjih iskustava u izvedbi ovoga projekta, tiskalo je 1999. godine publikaciju *Navedila za izvedbu uvajanja programa CRPOV in izdelavo razvojnega projekta CRPOV (Upute za izvedbu programa uvođenja CRPOV i izrada razvojnog projekta CRPOV)* (Pelc, Hazler, Koščak, et al., 1999.).

12. Europski koncept

Europski koncept gospodarenja ruralnim prostorom u budućnosti najbolje oslikava spomenuta *Strategija za ruralnu Europu* (ECOVAST, 1998.), o čemu govore njezina poglavlja:

- Oživljavanje seoskoga gospodarstva;
- Poljoprivreda - novi naglasak;
- Šumarstvo;
- Proizvodnja, obrtništvo i uslužne djelatnosti;
- Seoski turizam;
- Čuvanje baštine;
- Prirodno naslijeđe;
- Kulturno naslijeđe;
- Interpretacija i obrazovanje.

Prigodno izdvajamo dva članka (13. i 24.) ove Strategije (ECOVAST, 1998.: 5-6, 7):

- »13. **Kakvoća prebrambenih proizvoda.** Viškovi hrane u Europskoj uniji, te sve veća pomnja koja se posvećuje zdravoj prehrani i utjecaju poljoprivrednih aktivnosti na prirodni okoliš, već su doveli do promjene naglasaka u Zajedničkoj poljoprivrednoj politici. Središte pozornosti pomiče se s količine na **kakvoću** hrane, uz sve veću skrb za zdravlje životinja i okoliš. Do sličnih promjena dolazi u cijeloj Europi. **Vjerujemo da ovaj pomak treba pozdraviti i ubrzati.**«
- »24. Vlade, lokalne vlasti i drugi diljem Europe smatraju turizam granom razvoja državnoga i lokalnoga gospodarstva. Ruralna područja sve češće smatraju novim turističkim odredištima i uviđaju da turizam može oživjeti gospodarstvo i ponuditi nove mogućnosti tim regijama. **Turizam već donosi znatan novi prihod ruralnim područjima**, stvarajući nova radna mjesta i podupirući poduzeća koja dodaju vrijednost osnovnim lokalnim proizvodima. On, također, **potiče djelovanje na zaštiti i brizi za baštinu**, krajobraznu, povijesnu i kulturnu, koja je važan dio turističke ponude.«

13. Hrvatska iskustva

Prvotno se skrb za razvoj ruralnih područja i obnovu sela isticala kroz interes za razvoj turizma na seljačkim gospodarstvima. Akciju razvoja turističkih seljačkih gospodarstava započeo je 1991. Savez seljaka Hrvatske, da bi se ona 1992. počela seliti u agenciju »Hrvatski farmer«. Od kraja 1994. godine te se akcije realiziraju pod okriljem Ministarstva turizma Republike Hrvatske, a 1997. osnovana je strukovna udruga Klub članova »Selo«, koji danas broji oko 600 članova. Tu je kreiran program »Održivi razvitak turizma u ruralnom prostoru«, s kompleksnim pristupom problematici razvoja ruralnog prostora. Ipak, usamljeni pristup turističkog

sektora ne može uspješno i do kraja riješiti probleme ruralnog prostora (Kranjčević, 2000.; Kušen, 1994.a; Kušen, 2002.).

S druge strane, izdvojene akcije također nisu u cijelosti uspjele. Primjerice, Bavarska je prekinula stručnu i financijsku pomoć razvoju sela Krašić i Mačkovac zbog odbijanja Ministarstva poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske da kontaktira predstavnike Bavarske u realizaciji ovih projekata.

14. Zaključak

Hrvatski ruralni prostor je zapušten gospodarski, sociokulturno i prostorno te prepušten sam sebi. Njegove objektivne vrijednosti i golemi potencijali nisu ni približno valorizirani, kao što je to slučaj u razvijenim dijelovima Europe.

Uzroci koji su u Hrvatskoj doveli do takvoga odnosa prema ruralnom prostoru i obnovi sela specifični su za ovaj prostor i povijesno oblikovani, pa se za akcije poboljšanja stanja ne mogu izravno primijeniti sva sredstva koja je u vrednovanju svoga ruralnog prostora koristila razvijena Europa. Izravno se mogu preuzeti tek ciljevi Strategije ECOVAST-a i samo neki njezini instrumenti.

Konačna rješenja vrednovanja, razvoja i zaštite hrvatskoga ruralnog prostora, osobito kao okvira za organsko-biološku (ekološku) poljoprivrednu proizvodnju, valja poglavito tražiti u iscrpnom dijagnostičiranju činitelja koji su doveli do postojećeg stanja, koje toliko odudara od stanja u zapadnom okruženju (Kranjčević, 2000.).

Literatura

1. Aubert, Claude (1972.): *Biološka agrikultura : za zdravlje i napredak čovjeka*. - Zagreb ; Rijeka : Tipograf.
2. Cikač, Zdenko (1997.): *Kulturni pejzaž - proizvod elemenata prirodne sredine i društvenih faktora*. - U: Eduard Kušen (ur.): **Ivanečki kalendar '77**. - Ivanec : NIŠRO Varaždin, str. 10-20.
3. ECOVAST (1998.): *Strategija za ruralnu Europu*. - Zagreb : Hrvatska sekcija ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove, 15 str.
4. European Communities Enterprise Directorate-General, Tourism Unit (1999.): *Towards Quality Rural Tourism : Integrated Quality Management (IQM) of Rural Tourist Destinations*. - Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 154 p.
5. Glück, Alois ; Magel, Holger (Hrsg.) (1990.): *Das Land hat Zukunft*. - München : Verlag Jehle.
6. Habbe, Christel ; Landzettel, Wilhelm (1994.): *Doferneuerung in Sachsen-Anhalt : die Gestalt der Dörfer*. - Magdeburg : Ministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten des Landes Sachsen-Anhalt, 154 S.

7. Kranjčević, Jasenka (2000.): Toward the Discussion on Village Renewal in Croatia. - **Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung**, Berlin, 41 (2000) 5: 202-205.
8. Kušen, Eduard (1994.a): Međuzavisnost demografskog potencijala, poljodjelstva i turizma. - U: Goran Crnošija (ur.): **Simpozij »Strategija održivog razvitka hrvatskih otoka«**, Hvar, 19.-21. svibnja 1994. : zbornik radova. - Zagreb : Ministarstvo pomorstva, prometa i veza Republike Hrvatske, Centar za razvitak otoka, str. 359-366.
9. Kušen, Eduard (1994.b): Održivi razvitak kontinentalnog turizma. - U: Zoran Klarić (ur.): **Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa »Prema održivom razvitku turizma u Hrvatskoj«**, Zagreb, prosinca 1994. - Zagreb : Institut za turizam, str. 53-65.
10. Kušen, Eduard (1995.): Turizam na seljačkom gospodarstvu. - **Turizam**, Zagreb, 43 (1995) 7/8: 127-133.
11. Kušen, Eduard (2001.): Hrvatski otoci u deset slika : prilog procjeni utjecaja turizma na razvoj hrvatskih otoka. - **Sociologija sela**, Zagreb, 39 (2001) 1/4(151/154): 109-152.
12. Kušen, Eduard (2002.): Turistička atrakcijska osnova. - Zagreb : Institut za turizam, 262 str.
13. Kušen, Eduard ; Žimbrek, Tito ; Štambuk, Maja (1995.): Uredjenje, obnova i razvoj ruralnog prostora (za Strategiju i program prostornog uredjenja Republike Hrvatske). - Zagreb : Ministarstvo prostornog uredjenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, 43 + VII str.
14. Pelc, Stanko (ur.) ; Hazler, Vito ; Koščak, Marko, et al. (1999.): Navodila za izvedbo uvajanja programa CRPOV in izdelavo razvojnega projekta CRPOV. - Ljubljana : Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije, Sektor za podeželje, 113 str.
15. Petak, Antun (2002.): Bilješke uz hrvatski prijevod rada Holgera Magela »Dvadeset godina *Bavarskog programa obnove sela*: spoznaje i perspektive«. - **Sociologija sela**, Zagreb, 40 (2002) 1/2(155/156): 88-101.
16. Salaj, Matija (ur.) (1997.): Strategija prostornog uredjenja Republike Hrvatske. - Zagreb : Ministarstvo prostornog uredjenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, 260 str.

Eduard Kušen

Institute for Tourism, Zagreb, Croatia

Readjustment, Development and Renewal of Croatia's Rural Areas Spatial, economic and socio-cultural frame for ecological agriculture development

Summary

The author states that at the end of the year 2000 the elementary process of the Republic of Croatia's adherence to European Union has begun and points out the huge difference between standards relating to the rural areas development, readjustment and protection in European Union and those in Croatia. Only campaigns and activities including masses of people are not enough to reach European standards in this field. Bringing Croatia's rural areas closer to those of developed European countries, both in terms of physical or spiritual state is impossible without knowing the complex problematic and without activities with a particular aim.

There are numerous, various and obstinate roots of Croatia's drastic set back. The differences result in the first place from specific historical development, with equal economic, social-cultural and spatial components, having the foothold in legislation, but also in the system of education of scientists and specialists, which is still burdened with obsolete stereotypes.

Some causes and aspects of this situation are rarely discussed and have seldom been researched more thoroughly. It is just these issues that the author pays particular attention to, like for instance the definition of rural area, its linguistic determination, the planned negation of rural area, the village »urbanization«, fragmentation of peasant's estate, the complex of collectivization and industrialization, the domination of the »PIKs« (agricultural-industrial combines) model logic, hindrance to peasant's smallholdings enlargement, the truth about depopulation of rural areas, the complex of rural tourism, ecological agriculture and people's handicraftsmanship, the concept and experiences of sustainable development of rural areas in developed countries and the reasons for feeble effects of similar initiatives in Croatia.

Key words: rural area, sustainable development, ecological agriculture, rural tourism, rurism.

Received on: the 15th September 2002

Accepted on: the 24th January 2003

Eduard Kušen
Institut de Tourisme, Zagreb, Croatie

**Aménagement, développement et rénovation de l'espace rural croate:
Le cadre spatial, économique et socio-culturel pour le développement de l'agriculture écologique**

Résumé

L'auteur constate comment, vers la fin de l'an 2000, a commencé un processus élémentaire d'association de la République de Croatie à l'Union Européenne et il signale l'énorme différence entre les standards concernant le développement, l'aménagement et la protection de l'espace rural dans l'Union Européenne et ceux de la Croatie. Pour doser les standards européens dans ce domaine, à elles seules les actions massives et par à-coup, sans méthode, ne sont pas suffisantes. Sans connaître la problématique complexe et les activités visées, il est impossible de rapprocher l'espace rural croate de celui des pays européens développés, ni physiquement, ni spirituellement.

Les racines du retard drastique pris par la Croatie sont nombreuses, diverses et coriaces. Les différences sont principalement la conséquence des spécificités du développement historique, avec des composantes économiques, socio-culturelles et spatiales égales des bases dans la législation, mais aussi dans le système d'enseignement des scientifiques et des spécialistes, lequel est toujours chargé de stéréotypes désuets.

Les causes et les aspects de cet état de choses sont rarement discutés et ceux-ci font rarement l'objet de recherches plus approfondies. L'auteur leur consacre justement une attention particulière, comme par exemple la définition de l'espace rural, sa détermination linguistique, la négation de l'espace rural dans le plan, l'«urbanisation» du village, la fragmentation des domaines agricoles, le complexe de la collectivisation et de l'industrialisation, la domination de la logique du modèle des combinats agricoles-industriels, les obstacles de l'agrandissement des exploitations agricoles, la vérité sur la dépopulation de l'espace rural, le complexe: tourisme rural, agriculture écologique, ouvrages exécutés à domicile, expériences et concept du développement durable de l'espace rural des pays développés et les raisons du peu d'effet des initiatives semblables en Croatie.

Mots-clés: espace rural, développement durable, agriculture écologique, tourisme rural, rurisme.

Reçu: le 15 septembre 2002

Accepté: le 24 janvier 2003